

ALESSANDRO PORTELLI

KÄSKY ON TÄYTETTY

HISTORIA, MUISTI
JA VERILÖYLY
ROOMASSA 1944

FAROS

Käsky on täytetty

Alessandro Portelli

Käsky on täytetty

Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944

Suomentanut
Aulikki Vuola

Esipuhe
Ulla-Maija Peltonen

FAROS

Turku 2012

Suomen Kulttuurirahasto on tukenut teoksen suomennostyötä.

This book was originally published in Italy by Donzelli Editore under the title *L'ordine è già stato eseguito*, copyright © 1999 Donzelli Editore.

Kartta kirjan tapahtumapaikoista on osoitteessa
<http://www.faroskustannus.fi/kirjat/portelli.html>

Suomennoksen © Aulikki Vuola, Ulla-Maija Peltonen & Faros-kustannus Oy.

ISBN 978-952-5710-14-4

Faros-kustannus Oy
www.faroskustannus.fi

Sisällys

<i>Ulla-Maija Peltonen:</i> Alessandro Portelli ja muistitiedon erityisyys	9
<i>Aulikki Vuola:</i> Suomentajan alkusanat	15

Käskey on täytetty

<i>Kertojat</i>	17
I Johdanto	24
1. Ei uhkavaatimusta	24
2. Historian merkitys Roomassa	30
3. Kontekstiä ja taustaa	35
4. Mistä tarinat alkavat ja mihin ne päättyvät	39
5. Suulliset lähteet	42
6. Lähteiden rakenne ja käyttö	45
7. Nimien aika	48
Osa 1: Rooma	52
II Aikoja ja paikkoja	52
1. Alusta aloittaminen	53

2. Rooman imu	56
3. Rakentamiskuu	59
4. Hallinnollinen pääkaupunki	62
5. Sotilaat	64
6. Pietarinkirkon varjossa	67
7. Roomaa ympäröivän maaseudun kukkulat	72
8. Portico d'Ottavia	76
9. Muistomerkkejä: Testaccio, Trionfale...	81
10. Via della Pelliccia	85

III Kaksikymmentä vuotta – fasismi ja sen vastavoimat 91

1. Työväenluokan maailmoja: San Lorenzo ja Valle dell'Inferno	93
2. Rooman historialliset kadut: Ponte, Regola, Tor di Nona...	98
3. Lyseolaiset	104
4. Keskitysleirit: Gordiani, Val Melaina, Primavalle...	108
5. Katu keskustassa: Via Rasella	114

IV Sotatoimivia 123

1. Rotulait	124
2. Afrikka, Espanja, Venäjä...	129
3. San Lorenzon pommitus 19. heinäkuuta 1943	134
4. Isänmaan kuolema ja uudelleensyntyminen: Porta San Paolo 8. syyskuuta 1943	139
5. Portico d'Ottavia 16. lokakuuta 1943	146

Osa 2: Fosse Ardeatine 166

V Vastarinta 166

1. <i>Incipit</i>	167
2. Avoin kaupunki, vankina oleva kaupunki	170
3. Heidän piti tuta, etteivät he olleet Rooman valtiaita	173
4. Sotamuistoja	180
5. Pitkä sankaruus: maanalainen sotilasrintama	191
6. Identiteetti, uskollisuus, muisti	198
7. Anzio, Forte Bravetta, Via Tasso...	203

VI Via Rasella 217

1. Sinä päivänä	218
2. Laulavat saksalaiset	230
3. Nukkuva koira: syy ja seuraus	237
4. Käskeytä, ilmoituksia ja listoja ja muita kadoksissa olevia tekstejä	239
5. Henkilökohtainen vastuu ja kollektiivinen syyllisyys	245
6. Ajan politiikka	249
7. Olisiko meidän pitänyt ilmoittaa?	257
8. Mitä se hyödytti?	261

VII Verilöyly 274

1. Vankilassa	275
2. Matka	280
3. Musta aukko	286
4. Etsivät naiset	290
5. Vainajien hautaaminen	297
6. Uhraus, marttyyrikuolema, pyhitys?	303

Osa 3: Muisto 312

VIII Outoa surua: kuolema, suru ja hengissä pysyminen Roomassa 312

1. Jäljelle jääneet	313
2. Muisto palasina	314
3. Surun muotoja	319
4. Pois kotipiiristä	326
5. Yksijalkaiset orvot	334
6. Selityksiä	338

IX Muistamisen politiikkaa 349

1. Nälkä ja viha	350
2. Laitakaupungin (<i>borgate</i>) ihmiset	355
3. Muistotilaisuudet	359
4. Jäähyväiset aseille: vastarintaliike ja vaikenemiset	366
5. Oikeiston muisti	372
6. Tituksen riemukaari	378

7. Kostotoimenpide ja ”joukkomurha”: juridisen muistin kiemurat ja käänteet	384
8. Oikeus ei toteutunut	392
9. Gaeta, Caelius-kukkula, Bariloche	394
10. Oikeus ei toteudu – taaskaan	403

X Jälkeenpäin syntyneet 411

1. Liikkeitä	412
2. Sirpaleita	421
3. Loppuvaihe: La Storta	430

Loppuviitteet 442

Kirjallisuusluettelo 461

Alessandro Portelli ja muistitiedon erityisyys

Rooma on Alessandro Portellille monin tavoin merkityksellinen. Portellin isän suku oli lähtöisin Roomasta, ja hän syntyi siellä 8. heinäkuuta 1942. Lapsuutensa hän kuitenkin vietti vanhempiensa ja sisarensa kanssa teollisuuskaupunki Ternissä, jossa isä toimi valtion virkamiehenä. Äiti taas oli kotoisin Umbriasta ja toimi englannin opettajana Ternissä. Äitinsä innostamana Portelli kiinnostui englannin kielestä. Portelli opiskeli lakia ja englannin kieltä Rooman La Sapienza -yliopistossa ja suoritti tutkinnot näiltä aloilta vuosina 1966 ja 1972. Työskenneltyään pari vuotta Italian kansallisessa tutkimuslaitoksessa Portelli siirtyi vuosiksi 1974–1981 opettamaan amerikkalaista kirjallisuutta Sienan yliopistoon. Tämän jälkeen hän siirtyi Roomaan.

Portelli on aina ollut aktiivinen kulttuurivaikuttaja. Hän johti yli kaksikymmentä vuotta (1972–1992) *Circolo Gianni Bosio* -ryhmää. Ryhmä perehtyi folkloreen, muistitietoon ja kansanmusiikkiin ja julkaisi vuoteen 1995 saakka *I Giorni Cantati* -lehteä. Portellin kirjoituksia on julkaistu vuodesta 1971 myös itsenäisen vasemmistolaisen päivälehdessä *Il manifesto* palstoilla.

Portelli väitteli tohtoriksi tutkimuksellaan *The Text and the Voice: Writing, Speaking and Democracy in American Literature* (1994). Väitöskirja käsitteli kielen ja mielikuvituksen kompleksisia suhteita. Hän kysyi, miten klassikot ja nykykirjailijat hyödyntävät suullista historiaa ja muistitietoa amerikkalai-

sessä kirjallisuudessa, miten kirjailijat kyseenalaistavat ja haastavat kirjoitetun ja institutionaalisen historian. Väitöskirjan keskeisiä kysymyksiä olivat äänen ja ajan muotoutumisprosessit, äänen ja tekstin suhteet sekä kertomuksen merkityksenanto-kehykset ja rakentumisprosessit. Edellä mainitut kysymykset ovat keskeisiä myös kaikissa hänen muistitietotutkimuksissaan. Väitöskirjansa jälkeen Portelli julkaisi italiaksi kirjoja ja artikkeleita mm. Washington Irvingistä, Joseph Conradista, Mark Twainista, Woody Guthriesta ja afroamerikkalaisista kirjailijoista, kuten Toni Morrisonista. Portellin muistitietotutkimuksen pääteoksia ovat nyt suomeksi julkaistu *Käsky on täytetty* (englanninnos *The Order Has Been Carried Out*) sekä englanniksi ilmestyneet *The Death of Luigi Trastulli. Form and Meaning in Oral History* (1991) ja *The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue* (1997). Portellin uusin teos *They Say in Harlan County: An Oral History* (2011) perustuu kaivosyhteisössä elävien ja eläneiden muistitietoon.

Portelli toimii amerikkalaisen kirjallisuuden professorina Rooman yliopistossa ja on Appalachian tutkimuskeskuksen ”Rooma-tutkijanvaihdon” johtaja. Suomessa Portelli on vierailut Helsingissä ja Turussa vuosina 2002 ja 2004.

Yksi kertomus, monta aikaa

Alessandro Portelli on muistitietotutkimuksen (*oral history*) metodologian kehittäjä ja uudistaja. Portellin edustama muistitietotutkimuksen suuntaus lähenee italialaisten mikrohistorian pioneerien Giovanni Levin ja Carlo Ginzburgin näkemyksiä. Historia ei ole muistitietotutkimuksen kaltaiselle ”uuden historian” suuntaukselle yhtenäinen tai ehjä tarina vaan tutkimusprosessissa muotoutuva kertomus. Portelli on eri yhteyksissä viitannut muistitietotutkimuksen ja mikrohistoriallisen tutkimuksen läheiseen yhteyteen, samoin sen tiiviin yhteyden sosi-

aalihistoriaan.¹ Monet tunnetut mikrohistorian tai *history from below* -tyyppisen sosiaalihistorian edustajat käyttävätkin usein lähteenään muistitietoa joko perinnearkistoihin talletettujen tekstien muodossa tai suorittamalla omia haastatteluja.²

Pyrkimys käsitteelliseen selkeyteen ja ymmärrettävyyteen tutkimuksen metodologisia lähtökohtia määriteltäessä on muistitietotutkimusta yleisesti eteenpäin vievä ja uusia oivalluksia avaava tehtävä. Portelli kiinnittää huomionsa muistitiedon ajallisiin kestoihin, merkitysten rakentumiseen ja vuoropuheluun muistelijan ja kuulijan välillä sekä subjektiivisuuteen. Portelli korostaa, että aikaan sijoittamisella voidaan nähdä ainakin kaksi puolta, ajoittaminen ja merkityksen antaminen. Ajan taju on subjektiivista ja sosiaalista, mutta myös sopimuksenvaraista ja kokemuksellista.

Portelli korostaa, että tietämys narratologiasta ja kertomusten ominaispiirteistä on välttämätöntä muistitiedon ja muisteluaineistojen analyysissä.³ Hän on myös huomauttanut, että koulutetut, kirjoittamaan ja lukemaan tottuneet yksilöt saavat äänensä paremmin kuuluviin yhteiskunnassa kuin kouluttautumattomat ja kirjoittamaan tottumattomat, koska heidän kielellisellä ilmaisullaan on retorista uskottavuutta ja heillä on valmiiksi olemassa omia julkaisukanavia. Ruumiillisen työn tekijöillä ja ihmisillä, jotka eivät tavallisesti ilmaise itseään kirjallisesti, ei ole samassa määrin mahdollisuuksia tulla kuulluksi kirjallisilla kulttuurin kentillä.⁴ Pohtiessaan muistitiedolle ominaista tapahtuman ja sen merkityksen suhdetta Portelli tulee

¹ Portelli, Alessandro: *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. London: University of Wisconsin Press 1997, 16, 65, 298 n37.

² Lisää muistitietotutkimuksesta, ks. Fingerroos, Outi et al.: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS 2006.

³ Portelli, Alessandro: *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. Albany & N.Y.: State University of New York Press 1991, 48–50.

⁴ Portelli, Alessandro: Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa Fingerroos et al. 2004, 49–64.

alueelle, jolla uusi mikrohistoria on pyrkinyt metodologisiin innovaatioihin.

Yksityinen ja yleinen muistaminen

Portelli painottaa, että subjektiivisuus on ainutlaatuinen ja arvokas tekijä muistitiedossa. Mainittua piirrettä ei ole samassa määrin muunlaisilla lähteillä. Portelli korostaa muistitiedon luotettavuutta lähdeaineistona, mutta huomauttaa, että siihen on suhtauduttava sen vaatimalla tavalla. Muistitieto kertoo, mitä muistelijat halusivat tehdä, mihin he uskoivat tekohetkellä tai mitä he ajattelivat tehneensä kerrontahetkellä ja ennen sitä. Portelli itse asiassa esittää, että subjektiivisuudella on enemmän tekemistä menneisyyden kanssa kuin ilmiselvillä faktoilla. Se, mihin ihmiset uskovat muistoissaan, sisältää enemmän tietoa kuin se, mitä todellisuudessa tapahtui.¹

Tutkijalta edellytetään muistelijan subjektiiviteetin huomiioon ottamista, kun hän muodostaa muistitiedosta tieteellistä tietoa. Portellin näkemys muistitiedon totuusarvosta on oivaltava. Hän korostaa, että muistitieto avaa tietoon ja totuuteen konstruktivisen, ymmärryksen pyrkivän ja suhteellistavan näkökulman. Muistitietotutkimuksen tavoitteena on tehdä näkyväksi historian ja perinteen mieli, se miten ihmiset näkevät historian ja perinteen yleensä ja erityisesti.²

Portelli lähtee siitä, että muisti rakentuu ihmisten välisessä dialogissa. Muistamisessa on mukana henkilökohtaisesti koettua ja yhteisesti jaettua. Arkikäsitteen mukaisesti muistille on

¹ Portelli, Alessandro: *The Order has been carried out. History, Memory, and Meaning of a Nazi Massacre in Rome*. New York: Palgrave MacMillan 2002, 67–70; myös Peltonen, Ulla-Maija: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. SKS 2003.

² Grele, Ronald J.: *Envelopes of Sound: the art of oral history*. Greenwood Publishing, New York 1991, vii. ja Grele, Ronald J.: Reflection on the Practice of Oral History. *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society* 2007, 32(4), 11–23.

luonteenomaista, että se toistaa vanhaa, aiemmin koettua tai omaksuttua, mutta samalla muisti tai pikemminkin muistaminen on nykyisyydessä uudelleen toteutuvaa ja arvioivaa. Muistamiseen sisältyy aina myös unohtamista.¹ On aiheellista yrittää löytää vastauksia siihen, miten yksityiset ihmiset tai valtiot ovat käsitelleet historiansa vaikeita asioita ja miten niistä on selvitty eteenpäin. Selviytymisen strategian mahdollisuuksina voi olla joko yritys unohtaa menneet kärsimykset ja tragediat tai pyrkimys ymmärtää ja purkaa niitä muistamalla.

Muistitiedosta voi hahmottaa julkisia ja yksityisiä esityksiä, ystävien, perheen, sukulaisten, työtovereiden ja harrastusten piirissä välitettyjä käsityksiä. Lukija tai kuuliija voi saada vastauksia esimerkiksi kysymyksiin mitä, miksi ja miten muistitietoa käytetään yksityisesti ja julkisesti. Tutkijalta edellytetään erilaisten viestien analyttistä luku- ja kuuntelutaitoa. Alessandro Portelli käyttää edellä mainitusta metodista nimitystä *tiheä vuoropuhelu*.

Portelli korostaa, että muisteluaaineistojen muotoutuminen on dialogin tulosta.² Haastattelu ei ole keskustelua tai mielipiteiden vaihtoa, sillä muistelijan tulee voida vapaasti kertoa omasta mielestään tärkeistä asioista. Haastattelu on aina kokemusten jakamista, jolloin haastattelijan kokemukset voivat toimia virikkeinä.³ Toisaalta Portelli huomauttaa, että suullista historiaa voi myös pitää omana genrenään. Se perustuu haastattavien ja tutkijan vuorovaikutukselle, jonka lähtökohtana on suullinen kulttuuri ja päämääränä kirjallinen teksti.⁴ Muistitietoon perustuvan historian keskeinen piirre on tekstiksi muotoutuva puhe. Muodonmuutos kuullusta ja kuunnellusta puheesta kirjoitetuksi ja luetuksi tekstiksi on olennaista paitsi suullisen

¹ Ks. Portelli 1997, 44–45.

² Esim. Portelli 1997, 9–13.

³ Portelli 1997, 72–78.

⁴ Perks, Robert & Thomson, Alessandro (eds.): *The Oral History Reader*. London: Routledge 1998; Portelli esittää muitakin genrejakoja, muiden muassa yksinkertaisen temaattishenkisen jaon (miesten) sotakertomuksiin ja (naisten) sairaalakertomuksiin. Portelli 1997.

lähdemateriaalin luonteelle myös sen tulkinnalle.¹

Portellin idea historiakerronnan kolmesta eri tavasta on hedelmällinen. *Persoonallisessa kerronnassa* käytetään yksikön ensimmäistä persoonaa, jolloin kerronnan kohteena ovat yksityiset, intiimit asiat, koti- ja perhe-elämä. *Yhteisöllisessä kerronnassa* asioista kerrotaan me-muodossa, silloin kerronta liittyy esimerkiksi työpaikkaan tai muuhun yhteisöön. *Institutionaalinen kerronta* liittyy politiikkaan ja ideologiaan kansallisella tai valtiollisella tasolla, sille on ominaista kolmannen persoonan käyttö tai hyvin yleisellä tasolla liikkuva persoonaton kerronta. Harvoin kerronta voidaan kuitenkaan jaotella puhtaasti vain yhteen kerronnan tapaan, koska usein nämä tavat sekoittuvat.² Portelli korostaa ja myös osoittaa, että historia on päättymätön prosessi.

Ulla-Maija Peltonen

¹ Portelli 1997, 4–5.

² Portelli 1997, 27–29.

Suomentajan alkusanat

Nyt ilmestynvä suomennos on yhdistelmä italiankielistä alkuteosta ja sen englanninkielistä versiota (joka on siis tekijän itsensä tekemä versio, ei tarkka käännös). Olen tekijän luvalla noudattanut varsin tarkasti englanninnoksen poisjättöjä ja lisäyksiä sekä monia luettavuuteen vaikuttavia ratkaisuja (kuten kirjan alussa oleva henkilöluettelo). Poisjätöt koskevat asioita, jotka eivät ole relevantteja muille kuin italialais- tai vain roomalais-lukijoille, lisäykset puolestaan tuovat lisätietoa alkuteoksessa kenties itsestäänselvyyksinä pidettyihin asioihin. Jotkin englanninnoksen pohjalta lisätyt kohdat ovat pitkiäkin: Italian fasismin aikaa, saksalaismiehityksen ja sodanjälkeistä aikaa valottava Kontekstia ja taustaa -luku on lisätty kokonaisuudessaan, Nimien aikaan -luvun alussa taas kerrotaan Fosse Ardeatinen muistoon liittyvistä, alkuteoksen julkaisemisen jälkeiseen aikaan osuvista tapahtumista. Myös fasismin aikaa Roomassa ja Etelä-Tirolin italiankielisen väestön vaihteita on selitetty laajemmin kuin alkuteoksessa.

Olen englanninnoksen mukaisesti muuttanut joitakin lukuisista suorista lainauksista tiiviimmäksi epäsuoraksi kerronnaksi, mutta toisaalta monissa tapauksissa mieluummin säilyttänyt alkuteoksen mukaisen suoran lainauksen ja tietynlaisen rehevyyden. Olen myös halunnut säilyttää useita englanninnoksesta kokonaan poisjätettyjä suoria lainauksia. Näitä ovat esimerkik-

si juutalaisten sortoon ja vainoihin liittyvät lainaukset, mm. Primo Levin ajatukset. Alkuteoksen seikkaperäisiä loppuviitteitä on karsittu englanninnoksen mukaan.

Turussa 15. syyskuuta 2012

Aulikki Vuola

Alessandro Portellin *Käsky on täytetty* on muistitieto-historian mestariteos, palkittu ja ylistetty kuvaus saksalaisten maaliskuussa 1944 Roomassa toimeenpanemasta verilöylystä ja sen kipeästä muistosta.

Saksalaiset miehitysjoukot surmasivat 335 siviiliä 24. maaliskuuta 1944 rangaistukseksi edellisenä päivänä tapahtuneesta partisaanien hyökkäyksestä. Alessandro Portellin teos on moniääninen, muistitietoon perustuva kuvaus verilöylyn historiasta, sen taustoista ja vaikutuksesta. Uhrien, puolisoitten ja lasten koskettavien kertomusten lisäksi tarinassa kuullaan partisaaneja, jotka taistelivat miehittäjiä vastaan, sekä taval-lisia kaupunkilaisia, jotka elivät sota-ajan tragedian. *Käsky on täytetty* käsittelee toisen maailmansodan aikaista taistelua vapaudesta, mutta myös sodanjälkeistä kamppailua muistista sekä kuoleman ja surun merkityksiä, jotka ulottuvat nyky-päivään asti. Samalla *Käsky on täytetty* muuttaa lukijan kuvaa Roomasta, ikuisesta kaupungista, jonka muistissa 1900-luvun vaiheet ovat vahvasti läsnä.

Alessandro Portelli on La Sapienza -yliopiston professori Roomassa ja maailman johtavia muistitietotutkijoita.

FAROS

www.faroskustannus.fi

ISBN 978-952-5710-14-4

Kannen kuva: Bundesarchiv, Saksa

Kansi: Mari Palkén